Kehitysvammaisten Tukiliitto ry
Vaikuttamistyön johtaja Jutta Keski-Korhonen
jutta.keski-korhonen@tukiliitto.fi
puh. 050 3775 040

Eduskunta
Sosiaali- ja terveysvaliokunta
stv@eduskunta.fi

Viite: Sosiaali- ja terveysvaliokunnan kuuleminen tiistaina 8.3.2022 klo 10:40 / VNS 10/2021 vp Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko/ Asiantuntija- ja lausuntopyyntö

EDUSKUNNAN SOSIAALI- JA TERVEYSVALIOKUNNALLE

ASIA Lausunto VNS 10/2021 vp Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisesta selonteosta

LAUSUNNON ANTAJA

Kehitysvammaisten Tukiliitto ry

Tukiliitto on valtakunnallinen jäsenyhdistystensä muodostama ihmisoikeus- ja kansalaisjärjestö, jonka kohderyhmään kuuluvat apua ja tukea asioiden ymmärtämiseen, oppimiseen ja arjen toimintoihin tarvitsevat ennen aikuisikää vammautuneet henkilöt sekä heidän perheensä ja muut läheisensä.

Tukiliiton tarkoituksena on edistää perusoikeuksien ja erityisesti YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa määriteltyjen ihmisoikeuksien toteutumista, tukea osallisuutta ja yhdenvertaisuutta sekä itsemääräämisoikeutta kaikissa elämänvaiheissa sekä edistää yhteiskunnan muutosta sellaiseksi, että mahdollisuudet toimivaan arkeen ja yksilölliseen elämään toteutuvat.

Olemme toimineet vuodesta 1961. Jäsenistömme muodostuu paikallisista, alueellisista ja valtakunnallisista yhdistyksistä, joita on n. 150 kpl. Henkilöjäseniä yhdistyksissä on yli 16 000. Jäsenemme ovat kehitysvammaisia ihmisiä, heidän läheisiään, alan ammattilaisia ja muita kansalaisia, joille asia on tärkeä. Suomessa on arviolta noin 40 000 – 50 000 ihmistä, joilla on kehitysvamma tai samankaltaisia tarpeita.

LAUSUNTO

1. IHMISOIKEUKSIEN TOTEUTUMISESSA ON PARANNETTAVAA

Suomi ratifioi YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen vuonna 2016 ja se on laintasoisena voimassa. Sopimus vahvistaa vammaisten ihmisten oikeuksia elää omannäköistä elämää yhdenvertaisesti kaikkien muiden ihmisten kanssa. Se myös luo sopimusvaltioille velvoitteita edistää aktiivisesti toimia, joilla syrjintää poistetaan ja yhdenvertaisuutta vahvistetaan.

Moni kehitysvammainen ja vastaavaa tukea tarvitseva (esim. autismikirjolla oleva) ihminen käyttää jatkuvasti useita sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita. Valitettavan usein he kohtaavat palvelujärjestelmässä tilanteita, joissa heidän tarpeitaan ja toiveitaan kyseenalaistetaan ja ohitetaan niin palveluista päätettäessä kuin arjen tilanteissa. Myös selkeästi lainvastaisia päätöksiä tehdään liikaa ja näin pakotetaan kehitysvammaiset ihmiset läheisineen uuvuttaviin ja resursseja vieviin muutoksenhaku- ja oikeusprosesseihin. Lisäksi tuomioistuinten kohtuuttoman pitkät käsittelyajat niin vammaispalvelulain mukaisten palveluiden kuin kehitysvammalain mukaisten erityishuollon palveluiden kohdalla aiheuttavat ihmisille haittaa.

Kaikkinensa tarvitsisimme selkeämpää asennemuutosta ja vahvempaa tahtotilaa yhteiskunnan kaikilla tasoilla, jotta vammaisten ihmisten perus- ja ihmisoikeuksien edistämisessä päästäisiin kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ja kansallisen lainsäädännön edellyttämälle tasolle.

2. KEHITYSVAMMAISTEN IHMISTEN PERUSOIKEUKSIA RAJOITETAAN LAINVASTAISESTI

Säännöllisin väliajoin julkisuuteen nousee esimerkkejä tilanteista, joissa kehitysvammaisten ihmisten ihmis- ja perusoikeuksia on loukattu räikeällä tavalla. Monet perheet eivät uskalla epäkohdista puhua, jotta kehitysvammainen läheinen ei joudu kostotoimenpiteiden kohteeksi. Tämä on valitettavasti totta nyky-Suomessa.

Sosiaalihuollon palveluiden valvonnassa painopiste on liian vahvasti palveluntuottajien omavalvonnassa. Valitettavasti palveluiden hankinta kilpailuttamalla on liian monessa tapauksessa johtanut siihen, että palveluntuottajien työntekijäresurssit ovat riittämättömät, eikä osaaminenkaan aina ole riittävällä tasolla. Nämä syyt ovat puolestaan johtaneet lainvastaisten rajoitustoimenpiteiden käyttöön.

Erityisen huolestuttavaa on, jos kaltoinkohtelun ja lainvastaisten rajoitustoimenpiteiden kohteeksi joutuu vammainen lapsi. Tästä erittäin räikeänä esimerkkinä on marraskuussa 2021 MOT-ohjelman julkisuuteen tuoma autistisen alaikäisen pojan tapaus, jossa häntä oli sidottu ja pahoinpidelty asumisyksikössä. Kyseisessä tapauksessa palvelujärjestelmä ja valvonta pettivät erittäin pahalla tavalla. Erityisesti lasten kohdalla pitää kaikin keinoin varmistaa, että heidän etuaan sekä perus- ja ihmisoikeuksiaan ei loukata.

Monissa vammaisten lasten ja nuorten kohtaamaa väkivaltaa ja kiusaamista käsitelleissä tutkimuksissa on todettu, että heillä on muita lapsia selkeästi korkeampi riski joutua väkivallan ja kiusaamisen kohteeksi. Kaikkinensa he kohtaavat monimuotoista syrjintää, erityisesti koulussa, mutta myös koulun ulkopuolisessa ympäristössä (ks. esim. Koivula, 2019 Erityistä tukea tarvitseviin lapsiin kohdistuva väkivalta.)

Korona-aika on tehnyt näkyväksi, kuinka helposti perus- ja ihmisoikeuksia voidaan päätyä rajoittamaan perusteettomasti. Erityisesti koronapandemian alkuvaiheessa useiden ryhmämuotoisesti asuvien kehitysvammaisten ihmisten perusoikeuksia rikottiin muun muassa rajoittamalla heidän liikkumisvapauttaan sekä asettamalla erilaisia vierailukieltoja pitkäksi aikaa.

3. VAMMAISTEN IHMISTEN OIKEUSSUOJAA ON VAHVISTETTAVA

Vammaispalvelulain subjektiivisia oikeuksia koskevissa asioissa edellytetään korkeimmalta hallinto-oikeudelta valituslupaa. Subjektiiviset oikeudet ovat aivan keskeisiä vammaisten ihmisten arjen ja omannäköisen elämän toteutumisen kannalta. Puhutaan erittäin haavoittuvassa asemassa olevista ihmistä, joista monet ovat hyvin riippuvaisia saamastaan avusta sekä kyseisten palveluiden toimivuudesta ja jatkuvuudesta.

Vammaisfoorumi ry:n tietojen mukaan vuonna 2021 KHO käsitteli 149 vammaispalveluita koskevaa valituslupaa, joista jatkokäsittelyyn otettiin vain seitsemän tapausta. Käytännössä siis ensimmäinen valitusaste eli hallinto-oikeus on samalla viimeinen. Erityisen ongelmallisen tilanteesta tekee se, että vammaispalvelulaki on uudistumassa, jolloin lain tulkintojen ja ennakkoratkaisujen tarve korostuu. Vammaispalvelulain uudistuksen yhteydessä valituslupa-asiaa olisi syytä tarkastella uudelleen.

4. PALVELUIHIN PÄÄSYSSÄ ON ONGELMIA

Kehitysvammaisilla ihmisillä on lakineuvontapalveluumme tulevien yhteydenottojen perusteella vaikeuksia päästä tarvitsemiinsa palveluihin. Erityisen usein ongelmia aiheuttaa peruspalveluihin pääsy tilanteissa, joissa heillä olisi siihen täysi oikeus, mutta heidät ohjataan käyttämään raskaita erityispalveluita, jotka eivät välttämättä ole lainkaan tarkoituksenmukaisia suhteessa tarpeeseen. Palveluissa korostuu yhä usein ns. eksistenssiminimi eli hengissä selviämiseksi välttämättömistä tarpeista huolehtiminen, vaikka yhtä lailla olennaista olisi palveluilla ja palveluissa turvata esimerkiksi vammaisen ihmisen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden toteutumista YK:n vammaissopimuksen ja kansallisen lainsäädännön edellyttämin tavoin.

Sote-uudistuksen yhteydessä sekä myös esimerkiksi oppimisen tukea uudistettaessa onkin tärkeä varmistaa, että peruspalveluihin pääsy toteutuu yhdenvertaisesti kaikille. Tällä hetkellä kehitysvammaiset ihmiset kokevat usein syrjintää esimerkiksi yleisissä terveyspalveluissa, ja aivan erityisiä vaikeuksia on päästä muun muassa tarpeiden mukaisiin mielenterveyspalveluihin. Ihmisoikeussopimusten edellyttämä kouluinkluusio toteutuu usein huonosti: vaikka moni kehitysvammainen oppilas opiskelee nykyään yleisopetuksen ryhmässä, riittävän tuen saamisessa sinne on paljon puutteita.

Palveluiden järjestämisvastuun menettelylliseen valvontaan ja ennakolliseen oikeusturvaan, kuten siihen miten viranomaiset noudattavat hyvän hallinnon periaatteita ja menettelyvaatimuksia, on kiinnitettävä erityistä huomiota. Lisäksi esimerkiksi vammaispalvelulain tulkinta- ja soveltamiskäytäntöjä sekä palvelujen myöntämiskäytäntöjä on ohjattava yhdenmukaisemmiksi ja lainsäädännön ja oikeuskäytännön mukaisiksi.

5. ASUMINEN LIIAN JÄRJESTELMÄLÄHTÖISTÄ JA VAIHTOEHDOTONTA

YK:n vammaissopimus (19 artikla) edellyttää yksiselitteisesti sitä, että vammaisella ihmisellä on yhdenvertaisesti muiden kanssa mahdollisuus valita asuinpaikkansa sekä se, missä ja kenen kanssa he asuvat, eivätkä he ole velvoitettuja käyttämään tiettyä asumisjärjestelyä.

Käytännössä tilanne on monien kehitysvammaisten ihmisten kohdalla se, että heillä ei ole aitoja mahdollisuuksia tehdä valintoja. Heille tarjotaan ainoaksi vaihtoehdoksi tiettyä asumisyksikköä, tai vaihtoehdot ovat sellaisia, että ne eivät alkuunkaan sovellu kyseisen ihmisen tarpeisiin. Jotta oikeus valita asuinpaikkansa toteutuisi, pitää ihmisen tosiasiassa voida tehdä valinta sellaisten vaihtoehtojen joukosta, jotka ovat hänen yksilöllisten tarpeidensä näkökulmasta sopivia.

Tällä hetkellä ikävänä trendinä näyttää olevan myös niin sanottu uuslaitostuminen. Kehitysvammaisten ihmisten asumisyksiköistä tehdään yhä suurempia. Esimerkiksi Kymsote on rakentamassa uutta asumisyksikköä, johon on suunniteltu 37 asuntoa. Asumisyksikön koko ei yksistään määrittele laitoskulttuurimaista toimintaa. Pienemmissäkin yksiköissä voivat hyvin vallita laitoskulttuurille ominaiset toimintatavat, jolloin esimerkiksi asukkaiden päivä- ja viikko-ohjelma määritellään työntekijöiden työvuorojen mukaan, ja asukkaiden vieraille on määritelty vierailuajat. Toimintakulttuurin syntymiseen vaikuttaa vahvasti se, mistä lähtökohdista toimitaan: asuuko asukas työntekijän työpaikalla vai onko työntekijä töissä ihmisen kotona.

Vuonna 2010 käynnistynyt Kehitysvammaisten asumisen ohjelma (KEHAS) tuki merkittävästi laitosasumisen vähentämistä ja hyvien käytäntöjen kehittämistä. Ohjelman päättymisen jälkeen suuntaus on ollut monilta osin valitettavasti huono ja YK:n vammaissopimuksen vastainen. Suomeen tarvittaisiinkin taas vastaavanlainen ohjelma varmistamaan, että suuntaus saadaan käännettyä perus- ja ihmisoikeuksia tukevaksi.

6. KEHITYSVAMMAISTEN IHMISTEN JURIDISESTI ONGELMALLINEN AVOTYÖ

Kehitysvammaisten ihmiste työtoimintaa, jossa työtoiminnan asiakas sijoitetaan työskentelemään tavallisella työpaikalla, kutsutaan avotyöksi. Avotyöstä ei solmita työsopimusta, eikä sitä siten tehdä työsuhteessa. Avotyötä tekevä ihminen on työpaikalla sosiaalihuollon palvelun asiakkaana, ei työntekijänä. Kehitysvammainen asiakas ei saa avotyöstä palkkaa, vaan sosiaalitoimi voi maksaa hänelle verottomana avustuksena työosuusrahaa korkeintaan 12 euroa/päivä. Kun henkilö ei ole työsuhteessa työnantajaan, hän ei saa muutakaan työsuhteeseen perustuvaa turvaa tai oikeuksia, kuten irtisanomissuojaa tai vuosilomaa.

Avotyötoimintaan liittyy käytännöllisiä ja juridisia ongelmia. Avotyöntekijän asema on heikko, eivätkä eri osapuolten vastuut ja velvollisuudet ole avotyön osalta selviä. Avotyö johtaa hyvin harvoin palkkatyöhön. Siitä on tullut käytännössä pikemminkin este tai ainakin hidaste sille, että kehitysvammaiset henkilöt työllistyisivät paremmin palkkatöihin. Harvat yritykset tai toimijat haluavat maksaa työstä, jonka ne ovat tottuneet saamaan ilmaiseksi tai hyvin halvalla.

Avotyötä voidaan pitää YK:n vammaissopimuksen vastaisena. Juridisesta näkökulmasta avotyötoiminta on ongelmallista myös siksi, että avotyö voi joissain tilanteissa täyttää työsopimuslain mukaiset työsuhteen tunnusmerkit. Tällöin

tilanteeseen tulisi soveltaa työsuhdetta koskevaa lainsäädäntöä ja asiakkaalla tulisi olla työntekijän oikeudet.

Tampereella 8.3.2022

KEHITYSVAMMAISTEN TUKILIITTO RY

Risto Burman
toiminnanjohtaja

Jutta Keski-Korhonen
vaikuttamistyön johtaja